

Πρόλογος

Το βιβλίο αυτό αποτελεί βοήθημα για το μάθημα *Ιστορία του αρχαίου κόσμου*, που διδάσκεται στην Α' τάξη του Ενιαίου Λυκείου, και φιλοδοξεί να προσφέρει στους μαθητές κάθε δυνατή βοήθεια για την ευκολότερη εκμάθηση και την κατανόηση γεγονότων, καταστάσεων, ιδεών, εκδηλώσεων των πολιτισμών που αναπτύχθηκαν στον χώρο της Μεσογείου και της Ανατολής.

Καθώς, λοιπόν, το θέμα που πραγματεύεται το σχολικό βιβλίο αφορά την ιστορία μιας ιδιαίτερα μακράς περιόδου, που εκτείνεται από τους προϊστορικούς χρόνους ως την εποχή του Ιουστινιανού, στο συγκεκριμένο βοήθημα καταβλήθηκε κάθε προσπάθεια ώστε να καλυφθεί η ύλη όσο το δυνατόν πληρέστερα. Έτσι κάθε ενότητα περιλαμβάνει τα βασικά σημεία του, διαρθρωμένα με όσο το δυνατόν πιο κατανοητό τρόπο, σχολιασμό όρων και φράσεων του κειμένου, ώστε να επιλύονται τυχόν απορίες και να εξηγούνται κάποια δυσνόητα ή προβληματικά σημεία του κειμένου, σχολιασμό των παραθεμάτων του σχολικού βιβλίου, ώστε η κατανόησή τους να διευκολύνει τους μαθητές να τα αξιοποιήσουν κριτικά, τις απαντήσεις στις ασκήσεις – δραστηριότητες του σχολικού βιβλίου, καθώς και ορισμένες συμπληρωματικές ασκήσεις – δραστηριότητες προς εξάσκηση και κριτήρια αξιολόγησης, οι απαντήσεις των οποίων δίνονται στο τέλος του βιβλίου.

Στην πληρέστερη, εξάλλου, κατανόηση του γνωστικού αντικειμένου συμβάλλουν οι εικόνες και οι χάρτες, που βοηθούν τους μαθητές να επεξεργαστούν περαιτέρω ορισμένα σημεία του κειμένου και να εμβαδύνουν στη μελέτη των ιστορικών γεγονότων – οι εικόνες και οι χάρτες προέρχονται από τα βιβλία *Ιστορικός Άτλας της Αρχαίας Ελλάδας*, *Ιστορικός Άτλας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας* και *Ιστορικός Άτλας των Αυτοκρατοριών των εκδόσεων Σαββάλας*.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

<i>1. Οι λαοί της Μεσοποταμίας</i>	9
1.1 Η χώρα	9
1.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	10
1.3 Η ιστορία	12
1.4 Ο πολιτισμός	17
<i>2. Η Αίγυπτος</i>	27
2.1 Η χώρα	27
2.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	29
2.3 Η ιστορία	31
2.4 Ο πολιτισμός	38
<i>3. Οι Φοίνικες</i>	50
3.1 Η χώρα	50
3.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	51
3.3 Η ιστορία	54
3.4 Ο πολιτισμός	56
<i>4. Οι Εβραίοι</i>	64
4.1 Η χώρα	64
4.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	65
4.3 Η ιστορία	67
4.4 Ο πολιτισμός	71
<i>5. Οι Χετταίοι ή Χεττίτες</i>	76
5.1 Η χώρα	76
5.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	77
5.3 Η ιστορία	79
5.4 Ο πολιτισμός	81
<i>6. Οι Μήδοι και οι Πέρσες</i>	86
6.1 Η χώρα	86
6.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	87
6.3 Η ιστορία	90
6.4 Ο πολιτισμός	92
<i>7. Οι Ανατολικοί λαοί και οι Έλληνες</i>	98
1ο Κριτήριο Αξιολόγησης	100

II. ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Από τους προϊστορικούς χρόνους έως και
τον Μ. Αλέξανδρο

<i>1. Ελληνική προϊστορία</i>	103
1.1 Οι Αιχαιοκαίοι πολιτισμοί	104
1.2 Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός	116
<i>2. Η αρχαία Ελλάδα (Από το 1100 ως το 323 π.Χ.)</i> ..	147
2.1 Ομηρική εποχή (1100-750 π.Χ.)	148
2.2 Αρχαϊκή εποχή (750-480 π.Χ.)	159
2.3 Κλασική εποχή (480-323 π.Χ.)	178
2ο Κριτήριο Αξιολόγησης	208

III. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

<i>1. Ο ελληνιστικός κόσμος</i>	213
1.1 Η διάσπαση του κράτους του Μ. Αλεξάνδρου	213
1.2 Τα χαρακτηριστικά του ελληνιστικού κόσμου	215
<i>2. Ο ελληνιστικός πολιτισμός</i>	231
2.1 Τα ελληνιστικά πνευματικά κέντρα	231
2.2 Η γλώσσα	234
2.3 Η θρησκεία	234
2.4 Τα γράμματα	235
2.5 Οι επιστήμες	237
2.6 Οι τέχνες	239
3ο Κριτήριο Αξιολόγησης	247

IV. Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ – ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ Δ. ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΗ

<i>1. Ο Ελληνισμός της Δύσης</i>	251
1.1 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση των αποίκων	251
1.2 Οι Συρακούσες	252
1.3 Οι Έλληνες και οι λαοί της Δυτικής Μεσογείου	254
1.4 Ο πολιτισμός των Ελλήνων της Δύσης	257
<i>2. Η Καρχηδόνα</i>	266
2.1 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	266
2.2 Η εξάπλωση των Καρχηδονίων	267

3. Οι λαοί της Ιταλικής Χερσονήσου και ο σχηματισμός του Ρωμαϊκού κράτους	270
3.1 Η χώρα	270
3.2 Οι Ετρούσκοι	271
3.3 Η ίδρυση της Ρώμης και η οργάνωσή της	272
3.4 Η συγκρότηση της ρωμαϊκής πολιτείας – Res publica	274
3.5 Η ρωμαϊκή εξάπλωση	277
3.6 Ο ρωμαϊκός πολιτισμός	279
4ο Κριτήριο Αξιολόγησης	288
 V. ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ	
1. Η ολοκλήρωση της ρωμαϊκής επέκτασης (200-31 π.Χ.)	293
1.1 Η επέκταση στην Ανατολή	293
1.2 Οι κατακτήσεις στη Δύση	294
1.3 Η διοίκηση των κατακτημένων περιοχών	295
2. Οι συνέπειες των κατακτήσεων	299
2.1 Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές αλλαγές	299
2.2 Οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες	303
2.3 Η ενοποίηση της Ιταλίας	304
2.4 Οι εμφύλιοι πόλεμοι	305
5ο Κριτήριο Αξιολόγησης	319

VI. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ (1ος αι. π.Χ.-3ος αι. μ.Χ.)	339
1. Η περίοδος της ακμής (27 π.Χ.-193 μ.Χ.)	339
1.1 Η εποχή του Αυγούστου (30 π.Χ.-14 μ.Χ.)	339
1.2 Οι διάδοχοι του Αυγούστου (14-193 μ.Χ.)	347
1.3 Ο ελληνισμός και η Ρώμη	352
1.4 Η ρωμαϊκή τέχνη	354
2. Η κρίση της αυτοκρατορίας τον 3ο αι. μ.Χ.	361
2.1 Η κρίση του αυτοκρατορικού θεσμού ...	361
2.2 Η οικονομική κρίση	363
2.3 Η κοινωνική κρίση	363

2.4 Οι βαρβαρικές επιδρομές	364
2.5 Η παρακμή του αρχαίου κόσμου	365
6ο Κριτήριο Αξιολόγησης	370

VII. Η ΎΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ (4ος-6ος αι. μ.Χ.)

1. Η μετεξέλιξη του Ρωμαϊκού κράτους (4ος-5ος αι. μ.Χ.)	375
1.1 Ο Διοκλητιανός και η αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας	376
1.2 Μ. Κωνσταντίνος: Εκχριστιανισμός και ισχυροποίηση της ρωμαϊκής Ανατολής ...	377
1.3 Οι θρησκευτικές εξελίξεις	383
1.4 Ο εξελληνισμός του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους	386
1.5 Η μεγάλη μετανάστευση των λαών – Το τέλος του Δυτικού Ρωμαϊκού κράτους ...	389
2. Η εποχή του Ιουστινιανού	396
2.1 Η ανασύσταση της ρωμαϊκής οικουμένης	396
2.2 Η ελληνοχριστιανική οικουμένη	398
3. Τα γράμματα και οι τέχνες	406
3.1 Η πνευματική ανάπτυξη	406
3.2 Η καλλιτεχνική ανάπτυξη	407
7ο Κριτήριο Αξιολόγησης	415

VIII. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΠΩ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

1. Η Ινδία	419
1.1 Η χώρα	419
1.2 Η οικονομία και η κοινωνία	420
1.3 Η ιστορία και ο πολιτισμός	421
2. Η Κίνα	429
2.1 Η χώρα και οι κάτοικοι	429
2.2 Η ιστορία και ο πολιτισμός	430
8ο Κριτήριο Αξιολόγησης	436

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ

ΣΤΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

439

I. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ^{*}

* Ονομασία που αναφέρεται συνήθως στις περιοχές γύρω από τα ανατολικά παράλια της Μεσογείου και περιλαμβάνει τη βορειοανατολική Αφρική, τη νοτιοδυτική Ασία και, μερικές φορές, τη Βαλκανική Χερσόνησο. Σε πολλές περιπτώσεις ο όρος αυτός αντικαθίσταται από τον όρο *Μέση Ανατολή*, κι έτσι οι δύο όροι χρησιμοποιούνται συχνά ως ταυτόσημοι.

1.

Οι λαοί της Μεσοποταμίας

εισαγωγικό σημείωμα

Εμφάνιση των πρώτων μεγάλων πολιτισμών

- ❖ Οι πρώτοι μεγάλοι πολιτισμοί στην παγκόσμια ιστορία αναπτύχθηκαν:
 - στις ακτές της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου και
 - στον ευρύτερο χώρο της Εγγύς Ανατολής, στον οποίο περιλαμβάνεται η περιοχή των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη (*Μεσοποταμία*).

Γενικά χαρακτηριστικά των λαών της Μεσοποταμίας

- ❖ Οι λαοί της Μεσοποταμίας (Σουμέριοι, Ακκάδιοι, Βαβυλώνιοι, Ασσύριοι κ.ά.):
 - οργανώθηκαν αρχικά σε πόλεις και στη συνέχεια σε μεγάλα γεωργικά κράτη.
 - επιδείκνυαν τυφλή υποταγή στον ηγεμόνα και φόβο απέναντι στους θεούς, γεγονός που καθόρισε την ιστορική τους πορεία.
 - παρουσίασαν σημαντικά επιτεύγματα, που ήταν αποτέλεσμα σκληρής εργασίας και σκοπό είχαν να προβάλουν το μεγαλείο των βασιλέων και των θεών.
 - ανακάλυψαν τη γραφή και ανέπτυξαν τις επιστήμες βασιζόμενοι σε πρακτικές γνώσεις, τις οποίες απέκτησαν μέσω της καθημερινής τους εργασίας.
 - (συμπερασματικά) συνέβαλαν με την πολιτιστική τους εξέλιξη στην πρόοδο της ανθρωπότητας.

1.1. Η ΧΩΡΑ

Ονομασία – Γεωγραφικά όρια

- Η περιοχή της Ασίας που ανήκει στον ευρύτερο χώρο της Εγγύς Ανατολής και διαρρέεται από τους ποταμούς Τίγρη (ανατολικά) και Ευφράτη (δυτικά) ονομάστηκε από τους αρχαίους Έλληνες **Μεσοποταμία**.
- Το μεγαλύτερο και σημαντικότερο από ιστορική άποψη τμήμα της χώρας αυτής βρίσκεται στο σύγχρονο κράτος του Ιράκ.

Διαιρέση της χώρας κατά τους αρχαίους Έλληνες – Μορφολογία του εδάφους

- Σύμφωνα με τους αρχαίους Έλληνες, η Μεσοποταμία διαιρούνταν:
 - στην **Ασσυρία**, το βόρειο τμήμα της χώρας, που είναι ορεινό.
 - στη **Βαβυλωνία**, το κεντρικό και νότιο τμήμα της χώρας, όπου λείπει παντελώς η πέτρα και το έδαφος είναι αργιλώδες και άγονο.
 - στη **Χαλδαία**, το νότιο τμήμα της χώρας, όπου ενώνονται οι ποταμοί Τίγρης και Ευφράτης πριν εκβάλουν στον Περσικό Κόλπο σχηματίζοντας μια ελώδη περιοχή μεγάλης έκτασης.

Βλάστηση

- Παρ' ότι η αυτοφυής βλάστηση στη μέση και νότια Μεσοποταμία περιορίζεται σε φοινικόδεντρα και καλαμοειδή που φύονται σε ελώδεις περιοχές (στις όχθες και στις εκβολές των ποταμών), χάρη στην άρδευση της γης από τα νερά των ποταμών οι άγονες περιοχές μεταβάλλονται σε εύφορες και καθίσταται δυνατή η παραγωγή σιτηρών.

1.2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Η οικονομία

Γεωργία

- Η οικονομία της Μεσοποταμίας βασιζόταν στη γεωργία.
- Η άρδευση και η καλλιέργεια της γης γίνονταν υπό την επίβλεψη του κράτους και χάρη στην ομαδική εργασία των κατοίκων της περιοχής εξασφαλιζόταν η πλούσια συγκομιδή κυρίως σιταριού και κριθαριού.

Κτηνοτροφία

- Η εκτροφή κοπαδιών εξασφάλιζε μεγάλες ποσότητες γάλακτος, βουτύρου και μαλλιού.

Βιοτεχνία

- Η βιοτεχνία στη Μεσοποταμία είχε τον χαρακτήρα οικοτεχνικής παραγωγής υφασμάτων, έργων μικροτεχνίας και επίπλων από ξύλο φοινικόδεντρων.
- Με τη βιοτεχνία ασχολούνταν κυρίως οι κάτοικοι των πόλεων.

Μεταλλοτεχνία

- Η μεταλλοτεχνία στη Μεσοποταμία γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση.

Εμπόριο

- Η κεντρική εξουσία φρόντισε για την οργάνωση του πρωτογενούς και του δευτερογενούς τομέα της οικονομίας με αποτέλεσμα την υπερπαραγωγή και την ανάπτυξη του εμπορίου (ανταλλαγές προϊόντων).

- Το εμπόριο της Μεσοποταμίας βασίστηκε στην εξαγωγή γεωργικών και κτηνοτροφικών αγαθών και στην εισαγωγή πρώτων υλών, κυρίως μετάλλων.
- Το εμπόριο διεξαγόταν με καραβάνια που διέσχιζαν τη χώρα και έφταναν ως τις ακτές της Μεσογείου (στα δυτικά) και τις Ινδίες (στα ανατολικά), ενώ εμπορικοί σταθμοί των λαών της Μεσοποταμίας λειτουργούσαν σε πόλεις άλλων λαών.

Σχολιασμός όρων και φράσεων

➡ **Η οργάνωση της παραγωγής του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα της οικονομίας:**

Ο πρωτογενής τομέας της οικονομίας (*πρωτογενής παραγωγή*) αφορά το σύνολο των διαδικασιών με τις οποίες παράγονται τα αγροτικά, κτηνοτροφικά και αλιευτικά προϊόντα, οι πρώτες ύλες, εξορύσσονται τα ορυκτά, καθώς και τα προϊόντα όλων αυτών. Ο δευτερογενής τομέας της οικονομίας (*δευτερογενής παραγωγή*), από την άλλη, αφορά το σύνολο των διαδικασιών με τις οποίες αξιοποιούνται οι πρώτες ύλες για την τελική δημιουργία προϊόντων χρήσιμων για τον άνθρωπο, πρόκειται δηλαδή για τη βιοτεχνία και τη βιομηχανία.

Η κοινωνία

Κατά την περίοδο των Σουμερίων

- Υπήρχε καθεστώς ατομικής ιδιοκτησίας και οι πολίτες ήταν οργανωμένοι σε πατριαρχικές οικογένειες και σε κοινότητες.
- Η κοινωνική διάρθρωση στις σουμερικές πόλεις είχε ως εξής:
 - Στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας βρισκόταν ο **ηγεμόνας** κάθε πόλης, ο οποίος θεωρούνταν ο εκπρόσωπος του θεού στη γη.
 - Ακολουθούσαν οι **ευγενείς** και οι **ιερείς**, στους οποίους ανήκε το μεγαλύτερο μέρος της γης.
 - Στις τελευταίες θέσεις της κοινωνικής ιεραρχίας βρίσκονταν
 - οι **πολίτες**, που ήταν οργανωμένοι σε πατριαρχικές οικογένειες και ζούσαν σε κοινότητες. Αυτοί κατείχαν μέρος της γης στην οποία είχαν κληρονομικά δικαιώματα και την οποία μπορούσε να πουλήσει ο αρχηγός της οικογένειας.
 - οι **ελεύθεροι καλλιεργητές**, που δεν είχαν δική τους γη.

Μετά τους Σουμερίους

- Η κοινωνία ήταν οργανωμένη στο πλαίσιο ενός κράτους που είχε θεοκρατικό χαρακτήρα.
- Η κοινωνική διάρθρωση των λαών που κατοικούσαν στη Μεσοποταμία μετά τους Σουμερίους είχε ως εξής:
 - Στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας βρισκόταν ο **βασιλιάς**, που θεωρούνταν θεός ή προσωποποίηση του θεού.
 - Ακολουθούσαν οι **ευγενείς** (ανώτερη αυλική υπαλληλία) και οι **ιερείς** (ιδιαίτερη τάξη).
 - Στις τελευταίες θέσεις της κοινωνικής ιεραρχίας βρίσκονταν
 - οι **ελεύθεροι πολίτες** (γεωργοί, τεχνίτες κ.ά.).

- οι **δούλοι**, που ήταν κυρίως αιχμάλωτοι πολέμου, αλλά και ελεύθεροι πολίτες που είχαν χάσει την ελευθερία τους λόγω χρεών.

Η πολιτική οργάνωση

Κατά την περίοδο των Σουμερίων

- Η πολιτική εξουσία ήταν οργανωμένη στο πλαίσιο των πόλεων· κάθε πόλη, δηλαδή, μαζί με τις κοινότητες που την περιέβαλλαν, αποτελούσε ανεξάρτητο κράτος.
- Σε κάθε τέτοια πόλη-κράτος την εξουσία κατείχε ένας ηγεμόνας, ο οποίος:
 - θεωρούνταν εκπρόσωπος του θεού.
 - ήταν παράλληλα αρχιερέας, δικαστής και αρχηγός του στρατού.
 - κυβερνούσε με τη βοήθεια των μελών της οικογένειάς του και του ιερατείου.

Μετά τους Σουμέριους

- Οι λαοί που κατοικούσαν στη Μεσοποταμία μετά τους Σουμέριους συγκρότησαν ενιαία και ισχυρά κράτη (Βαβυλωνιακό, Ασσυριακό).
- Στα κράτη αυτά ανώτατος άρχοντας ήταν ο βασιλιάς, ο οποίος είχε ανάλογη πολιτική εξουσία με τον ηγεμόνα των Σουμερίων.

1.3. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Πηγές

- Οι γνώσεις μας για την ιστορία των λαών της Μεσοποταμίας προέρχονται:
 - **από ελληνικά, εβραϊκά και αιγυπτιακά κείμενα**, τα οποία όμως περιέχουν λίγες και συγκεχυμένες πληροφορίες μόνο για τους Βαβυλώνιους, τους Ασσύριους και τους Χαλδαίους.
 - **από ανασκαφές και από την αποκρυπτογράφηση της σφηνοειδούς γραφής**, που α) έκαναν γνωστούς και άλλους λαούς της Μεσοποταμίας, όπως τους Σουμέριους, τους Ακκάδιους, τους Ελαμίτες, τους Κασσίτες κ.ά., και β) οδήγησαν στη διαμόρφωση ενός ιδιαίτερου επιστημονικού κλάδου, της *ασσυριολογίας*.

Σχολιασμός όρων και φράσεων

➡ **Χαλδαίοι – Ελαμίτες – Κασσίτες:** Οι Χαλδαίοι ήταν οι κάτοικοι της νότιας Μεσοποταμίας (σημερινό νότιο Ιράκ) και συχνά ο όρος *Χαλδαίοι* χρησιμοποιείται ως συνώνυμος με τον όρο *Βαβυλώνιοι*.

Οι Ελαμίτες ήταν οι κάτοικοι του Ελάμ, αρχαίου κράτους που εκτεινόταν στα εδάφη του σημερινού νοτιοδυτικού Ιράν (η *Σουσιανή* των Ελλήνων). Το Ελάμ υπήρξε έδρα μεγάλου πολιτισμού από την 5η χιλιετία π.Χ., με πρωτεύουσα τα Σούσα, και τον 13ο-12ο αιώνα π.Χ. έγινε κέντρο μιας ισχυρής αυτοκρατορίας. Στα μέσα του 7ου αιώνα π.Χ. οι Ελαμίτες υποτάχθηκαν στους Ασσύριους, ενώ το 612 π.Χ. (εξέγερση των υποτελών

στους Ασσύριους λαών) ενσωματώθηκαν στην αυτοκρατορία των Μήδων και κατόπιν των Περσών.

Οι Κασσίτες ήταν αρχαίος λαός της Μεσοποταμίας, άγνωστης ακόμη προέλευσης, ο οποίος εμφανίστηκε στην περιοχή τον 18ο αιώνα π.Χ. Μια κασσιτική δυναστεία βασίλευε στη Βαβυλώνα από το 1595 περίπου ως το 1156 π.Χ.

Η προϊστορία

- **7η χιλιετία π.Χ.** (7000-6000 π.Χ.): Την εποχή αυτή δημιουργούνται στις βόρειες περιοχές της Μεσοποταμίας οι προϋποθέσεις για το «πέρασμα» του ανθρώπου από το θηρευτικό (κυνήγι) και το συλλεκτικό (συλλογή καρπών) στάδιο στο παραγωγικό στάδιο (συλλογική ζωή, μόνιμη κατοίκηση, καλλιέργεια της γης).
- **5η χιλιετία π.Χ.** (5000-4000 π.Χ.): Την εποχή αυτή η γεωργική παραγωγή γίνεται ευκολότερη στις νότιες περιοχές της Μεσοποταμίας λόγω της συλλογικής ζωής και της φύσης της χώρας, με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να περάσει στο παραγωγικό στάδιο και στην οργάνωση της παραγωγής του (συστηματική καλλιέργεια της γης) – πρόκειται για σημαντικό επίτευγμα στην κοινωνική και οικονομική εξέλιξη του ανθρώπου.

ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ...

Η Σουμερία, γνωστή αργότερα ως Βαβυλωνία, κατοικήθηκε για πρώτη φορά μεταξύ του 4500 και του 4000 π.Χ. από έναν μη σημιτικό λαό που δεν μιλούσε τη σουμεριακή γλώσσα. Οι πληθυσμοί αυτοί ονομάζονται σήμερα πρωτοευφράτειοι ή ουβαϊτικοί, από το χωριό αλ-Ουμπάιντ, όπου βρέθηκαν για πρώτη φορά τα υλικά τους κατάλοιπα. Οι ουβαϊτικοί λαοί αποτέλεσαν την πρώτη εκπολιτιστική δύναμη της νότιας Μεσοποταμίας πριν από την άφιξη των Σουμερίων.

Σχολιασμός όρων και φράσεων

- ➡ **θηρευτικό ή συλλεκτικό στάδιο της οικονομίας:** Πρόκειται για το στάδιο εκείνο του πολιτισμού κατά το οποίο οι άνθρωποι ζούσαν νομαδικά, μετακινούμενοι από τόπο σε τόπο, προκειμένου να εξασφαλίσουν τα μέσα επιβίωσής τους κυνηγώντας άγρια ζώα και συλλέγοντας καρπούς.
- ➡ **παραγωγικό στάδιο:** Πρόκειται για το στάδιο εκείνο του πολιτισμού κατά το οποίο οι άνθρωποι άρχισαν να εγκαθίστανται κάπου μόνιμα και να παράγουν οι ίδιοι διάφορα προϊόντα για την επιβίωσή τους καλλιεργώντας τη γη και εκτρέφοντας ζώα.

Οι Σουμέριοι

Εγκατάσταση στη Μεσοποταμία – Προέλευση

- Οι Σουμέριοι, λαός άγνωστης προέλευσης, εμφανίστηκαν στην περιοχή της Χαλδαίας (νότια Μεσοποταμία) κατά την 4η χιλιετία π.Χ. (4000-3000 π.Χ.).

Η πολιτική οργάνωση των Σουμερίων

- Στα μέσα περίπου της 4ης χιλιετίας π.Χ. οι Σουμέριοι οργανώθηκαν σε ανεξάρτητες πόλεις-κράτη – υιοθέτησαν δηλαδή μια πολιτική συγκρότηση ανάλογη με αυτή που δημιουργήθηκε αργότερα στην αρχαία Ελλάδα.
- Οι πόλεις των Σουμερίων, διακοσμημένες με ανάκτορα και ζιγκουράτ (πρωτότυπους ναούς) και οχυρωμένες με ισχυρά τείχη, λειτουργούσαν ως κέντρα των γύρω από αυτές περιοχών, οι οποίες περιλάμβαναν πολλούς οικισμούς (κοινότητες).

Τα επιτεύγματα των Σουμερίων

- Οι Σουμέριοι συνέβαλαν καθοριστικά στην εξέλιξη του πολιτισμού χάρη στα σημαντικά επιτεύγματά τους, στα οποία περιλαμβάνονται:
 - η επιινόηση της χρήσης της ψημένης στον ήλιο πλίνθου, την οποία χρησιμοποίησαν
 - ως οικοδομικό υλικό (κατασκευή κτιρίων).
 - ως γραφική ύλη (κατασκευή πήλινων πινακίδων, στις οποίες ήταν γραμμένα κείμενα με σφηνοειδείς χαρακτήρες).
 - ο υπολογισμός των καλλιεργήσιμων εκτάσεων.
 - η βελτίωση του τρόπου καλλιέργειας με τη χρήση μεταλλικών εργαλείων και την τελειοποίηση του αρότρου.
 - η επίτευξη της αποβουτύρωσης του γάλακτος.
 - η ανακάλυψη του τροχού, τον οποίο χρησιμοποίησαν για την άρδευση της γης, την κατασκευή αρμάτων κ.ά.
 - η επιινόηση ορισμένων μέτρων και των πρώτων νομισμάτων (ράβδοι από χρυσό και ασήμι ή δαχτυλίδια) για τη διευκόλυνση των εμπορικών συναλλαγών τους με άλλους λαούς (στον Καύκασο, τη Μ.Ασία, τις Ινδίες) – οι ράβδοι και τα δαχτυλίδια σφραγίζονταν ως εγγύηση για την ποιότητα και την ποσότητα του μετάλλου τους.

ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ...

- Για την **κατασκευή των πλίνθων** οι λαοί της Μεσοποταμίας ανακάτευαν πηλό, νερό και άχυρο. Το μείγμα αυτό το έβαζαν στη συνέχεια σε καλούπια και μετά το άφηναν για λίγες εβδομάδες στον ήλιο να στεγνώσει.
- Οι **πρώτοι τροχοί** ήταν φτιαγμένοι από ξύλο και δεν είχαν ακτίνες. Για να στηρίζονται οι τροχοί στα ξύλινα κάρα χρησιμοποιούνταν ένα είδος μεταλλικών καρφιών ή ξυλόπροκες. Οι Σουμέριοι, εκτός από τον τροχό, ήταν οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν τον μπρούντζο, κράμα χαλκού και ψευδάργυρου.

Σχολιασμός όρων και φράσεων

- ➡ **πλίνθος**: Τούβλο που κατασκευάζεται από μείγμα ασβεστολιθικού και αμμόδους υλικού και έπειτα από ειδική επεξεργασία (ζύμωση με άχυρο ή άλλο ινώδες υλικό για την ενίσχυση της αντοχής του) συμπίεζεται σε ορθογώνια καλούπια ανοιχτά στο πάνω και το κάτω μέρος και αφήνεται να ξεραθεί στον ήλιο (**ωμόπλινθος** ή **ωμή πλίνθος**) – σε άλλες περιπτώσεις ψήνεται σε κατάλληλα καμίνια και τότε ονομάζεται **οπτόπλινθος** ή **οπτή πλίνθος**.

Οι Ακκάδιοι

Εγκατάσταση στη Μεσοποταμία – Προέλευση

- Οι Ακκάδιοι, φύλο σημαντικής καταγωγής, ήρθαν στη Μεσοποταμία την 3η χιλιετία π.Χ. πιθανόν από τις ερήμους της Αραβίας.
- Εγκαταστάθηκαν στις βόρειες περιοχές της Χαλδαίας, όπου ίδρυσαν δικές τους πόλεις.

Σχέσεις με τους Σουμέριους – Ίδρυση Βασιλείου των Ακκαδίων

- Οι Ακκάδιοι συγκρούστηκαν με τους Σουμέριους και κατόρθωσαν να κυριαρχήσουν στη Μεσοποταμία.
- Με αρχηγό τον **Σαργκόν Α'** ίδρυσαν το πρώτο μεγάλο βασίλειο στη Μεσοποταμία, με πρωτεύουσα την πόλη Ακκάδ (2350 π.Χ. περίπου), από την οποία πήραν το όνομά τους.
- Οι Ακκάδιοι υπήρξαν οι άμεσοι διάδοχοι και συνεχιστές του πολιτισμού των Σουμερίων.

ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ...

Ο **Σαργκόν Α'**, κατακτώντας τη νότια Μεσοποταμία, τμήμα της Συρίας, της Μικράς Ασίας και του Ελάμ, θεωρείται ο ιδρυτής της πρώτης αυτοκρατορίας στον κόσμο πάνω από 4.000 χρόνια πριν. Ένας από τους απογόνους του, ο **Βασιλιάς Ναραμσίν**, επέκτεινε την κυριαρχία των Ακκαδίων και ονόμασε τον εαυτό του «θεό της Ακκάδ» – τα πολεμικά του κατορθώματα ει-κονίζονται σε μια στήλη από κοκκινωπό αμμόλιθο, που χρονολογείται γύρω στα 2300 π.Χ. και σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο του Λούβρου.

Το Αρχαίο Βαβυλωνιακό κράτος (18ος-12ος αιώνας π.Χ.)

Ίδρυση ενιαίου κράτους στη Μεσοποταμία – Ο Χαμμουραμπί

- Την εγκατάσταση των Ακκαδίων στη Μεσοποταμία ακολούθησαν και άλλα σημαντικά φύλα, που τον 18ο αιώνα π.Χ. εισήλθαν σε περίοδο μεγάλης ακμής χάρη στον ηγεμόνα **Χαμμουραμπί**.
- Ο Χαμμουραμπί:
 - ένωσε όλους τους λαούς της Μεσοποταμίας σε ενιαίο κράτος με πρωτεύουσα τη Βαβυλώνα.
 - κυβέρνησε το κράτος του ως απόλυτος μονάρχης.
 - οργάνωσε τη διοίκηση του κράτους και παραχώρησε στους υπηκόους του νομοθεσία.
- Την εποχή του Χαμμουραμπί γράφτηκε το *Έπος του Γκιλγκαμές* (το πρώτο λογοτεχνικό έργο).

ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ...

Η ονομασία της Βαβυλώνας προέρχεται από την ακκαδική λέξη Μπαμ-ιλού (Bab-ilu), που σημαίνει «πύλη του Θεού»· πρόκειται για ονομασία ναού του θεού Μαρτούκ.

Η παρακμή του Αρχαίου Βαβυλωνιακού κράτους

- Η περίοδος από τον 16ο ως τον 12ο αιώνα π.Χ. χαρακτηρίζεται από τις συνεχείς ταραχές που προκάλεσαν οι εισβολές άλλων λαών (Χετταίοι, Κασσίτες κ.ά.).
- Ο ταραχές αυτές οδήγησαν στην κατάρρευση του Αρχαίου Βαβυλωνιακού κράτους και στην ενίσχυση των Ασσυρίων.

Οι Ασσύριοι

Ο λαός

- Οι Ασσύριοι, λαός σκληροτράχηλος και πολεμικός, κατοικούσαν στις ορεινές βόρειες περιοχές της Μεσοποταμίας και κυριάρχησαν στην περιοχή στα μέσα του 12ου αιώνα π.Χ.

ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ...

Οι **Ασσύριοι** φημίζονταν για τη σκληρότητά τους. Στην Παλαιά Διαθήκη αναφέρονται ως «μάστιγα του Θεού». Ο ίδιος, μάλιστα, ο ηγεμόνας τους Ασσουρμπανιπάλ, ο πρώτος που χρησιμοποίησε ιππικό στις μάχες, διηγείται με περηφάνια: «Έγδαρα τους αρχηγούς που επανάστησαν και με τὰ δέρματά τους σκέπασα μια στήλη. Μερικούς έχτισα και άλλους παλούπασα ή τους κρέμασα στις κολόνες». Ωστόσο ο Ασσυρμπανιπάλ υπήρξε προστάτης των τεχνών και των γραμμάτων. Ιδρύοντας μια βιβλιοθήκη στη Νινευί με 20.000 περίπου πήλινες πινακίδες, που περιείχαν όλες τις γνώσεις της εποχής για τη λογοτεχνία, τη θρησκεία, τη διοίκηση, τα μαθηματικά, την ιατρική, την αστρονομία, τη βοτανική κ.ά.

Η ακμή του κράτους των Ασσυρίων – Ο Ασσυρμπανιπάλ

- Οι Ασσύριοι έφτασαν στο απόγειο της δύναμής τους κατά την περίοδο της βασιλείας του **Ασσυρμπανιπάλ** (7ος αιώνας π.Χ.), όταν:
 - επικράτησαν σε ολόκληρη τη Μεσοποταμία.
 - επέκτειναν την επικράτειά τους στα ανατολικά ως την περιοχή του Ελάμ και στα δυτικά ως τη Συρία και την Αίγυπτο.
- Πρωτεύουσα του ασσυριακού κράτους ήταν η Νινευί.

Το Νέο Βαβυλωνιακό κράτος (612-538 π.Χ.)

Ίδρυση του Νέου Βαβυλωνιακού κράτους

- Το 612 π.Χ. οι υποτελείς στους Ασσύριους λαοί ξεσηκώθηκαν, και οι Βαβυλώνιοι με συμμάχους τους Μήδους κατέστρεψαν τη Νινευί.
- Έτσι ιδρύθηκε το Νέο Βαβυλωνιακό κράτος με πρωτεύουσα και πάλι τη Βαβυλώνα, η οποία διακοσμήθηκε με μεγάλα κτίρια και εντυπωσιακές κατασκευές όπως οι περίφημοι «κρεμαστοί κήποι».

Η ακμή του Νέου Βαβυλωνιακού κράτους – Ο Ναβουχοδονόσορ

- Το Νέο Βαβυλωνιακό κράτος γνώρισε τη μεγαλύτερή του ακμή την περίοδο της βασιλείας του **Ναβουχοδονόσορα** (α' μισό 6ου αιώνα π.Χ.), όταν εκείνος:
 - επέκτεινε την εξουσία του ως τις ακτές της Μεσογείου.
 - κυριεύσε την Ιερουσαλήμ (587 π.Χ.) και έσυρε τους Εβραίους στη «βαβυλώνια αιχμαλωσία».

Η κατάλυση του Νέου Βαβυλωνιακού κράτους (Η ξένη κατάκτηση)

- Το Νέο Βαβυλωνιακό κράτος καταλύθηκε το 538 π.Χ. από τον Κύρο Β', τον βασιλιά των Περσών.
- Έτσι η Μεσοποταμία αποτέλεσε στο εξής τμήμα της Περσικής Αυτοκρατορίας, ως το 330 π.Χ., όταν κατακτήθηκε από τον Μ. Αλέξανδρο.

Σχολιασμός όρων και φράσεων

- ➡ **Έπος του Γκιλγκαμές:** Ποιητικό έργο αποτελούμενο από 3.500 περίπου στίχους, στο οποίο συνενώθηκαν γύρω στον 18ο αιώνα π.Χ. προγενέστερα μεσοποταμιακά έπη με ήρωα τον Γκιλγκαμές, μυθικό βασιλιά της Ουρούκ (αρχαία πόλη της νότιας Μεσοποταμίας).
- ➡ **Μήδοι:** Λαός του αρχαίου Ιράν, που τον 7ο αιώνα π.Χ. συγκρότησε αυτοκρατορία με πρωτεύουσα τα Εκβάτανα. Στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. υποδουλώθηκαν στους Πέρσες.
- ➡ **«οι κρεμαστοί κήποι»:** Τεχνητός λόφος που δημιουργήθηκε πάνω σε μια θολωτή κατασκευή με τη μορφή κλιμακωτών επιπέδων, τα οποία ήταν φυτεμένα με δέντρα και δάμνους.
- ➡ **«βαβυλώνια αιχμαλωσία»:** Με τον όρο αυτό δηλώνεται η περίοδος από το 587 ως το 538 π.Χ., κατά την οποία οι Εβραίοι, εκτοπισμένοι από τον βασιλιά των Βαβυλωνίων Ναβουχοδονόσορα Β', παρέμειναν εξόριστοι στη Βαβυλώνα μέχρι την απελευθέρωσή τους με διάταγμα του Κύρου Β', βασιλιά των Περσών, που κατέλυσε το Νέο Βαβυλωνιακό κράτος.

1.4. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Η θρησκεία

Οι θεότητες

- Σύμφωνα με τους Σουμέριους κάθε πόλη ανήκε σ' έναν θεό.
- Ο θεός-προστάτης της πόλης κατοικούσε στην κορυφή του **ζιγκουράτ** (μεγάλη βαθμιδωτή πυραμίδα), που ήταν ταυτόχρονα:
 - τόπος λατρείας και κατοικίας του θεού (ιερό).
 - χώρος διαφόρων δραστηριοτήτων: διοικητήριο, θησαυροφυλάκιο, αποθήκη εμπορευμάτων κ.ά.
- Η αύξηση της ισχύος κάποιας πόλης συνεπαγόταν την επιβολή στις άλλες της λατρείας του δικού της θεού. Έτσι:
 - κατά την περίοδο του Αρχαίου Βαβυλωνιακού κράτους ο πιο σημαντικός θεός των λαών της Μεσοποταμίας ήταν ο Μαρντούκ (προστάτης της Βαβυλώνας).
 - κατά την περίοδο της κυριαρχίας των Ασσυρίων πιο σημαντικός θεός ήταν ο Ασσούρ (προστάτης της Νινευί).

ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ...

Ο Μαρντούκ φαίνεται πως αρχικά ήταν θεός των κεραυνών και, αφού δάμασε το τέρας του πρωτόγονου χάους Τιαμάτ, έγινε «Κύριος των θεών του ουρανού και της γης». Ιερό του ζωοήταν ένας δράκος με κεφάλι οχιάς και διχαλωτή γλώσσα, μπροστινά πόδια αιλουροειδούς, πίσω πόδια πουλιού με χαμψά νύχια και ουρά σκορπιού, αναπαραστάσεις του οποίου κοσμούν τα τείχη της Βαβυλώνας.

Οι θρησκευτικές αντιλήψεις

- Οι λαοί της Μεσοποταμίας θεωρούσαν ότι η μοίρα των ανθρώπων καθορίζεται από τη θέση των άστρων στον ουρανό κατά την ώρα της γέννησής τους.
- Πίστευαν, επίσης, ότι οι θεοί τιμωρούν τους αμαρτωλούς ανθρώπους – έτσι διατηρήθηκε στη μνήμη τους ο μύθος του Κατακλυσμού.
- Όλοι, ακόμα και οι ηγεμόνες, φοβούνταν τους θεούς και επιδίωκαν να κερδίσουν την ευνοιά τους με τη μεσολάβηση των ιερέων.

Η γραφή

- Πρώτοι οι Σουμερίοι χρησιμοποίησαν την 4η χιλιετία π.Χ. τη **σφηνοειδή** γραφή (οι χαρακτῆρες σχηματίζονται από συνδυασμούς γραμμών σε σχῆμα σφήνας).
- Η γραφή αυτή, την οποία υιοθέτησαν και ἄλλοι λαοὶ της Εγγύς Ανατολῆς (Ακκάδιοι, Ελαμίτες, Χετταῖοι, Ασσύριοι κ.ά.), αποκρυπτογραφήθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα από τον Γερμανό Γκρότεφεντ (Grotefend) και τον Άγγλο Ρώλινσον (Rawlinson).

Οι επιστήμες

Χωρομετρία, γεωμετρία, αριθμητική

- Οι λαοὶ της Μεσοποταμίας απέκτησαν εμπειρικές γνώσεις των επιστημῶν αυτῶν στην προσπάθειά τους να αντεπεξέλθουν στην ἀνάγκη ἀρδευσης και καλλιέργειας της γῆς.

Αστρολογία, αστρονομία

- Οι θρησκευτικές ἀντιλήψεις των λαῶν της Μεσοποταμίας οδήγησαν στην ἀνάπτυξη της αστρολογίας και της αστρονομίας.
- Με αυτές ἀσχολήθηκαν οι ιερείς-μάγοι, οι οποίοι:
 - μελέτησαν τις φάσεις της σελήνης.
 - χώρισαν το ἔτος σε δώδεκα σεληνιακούς μήνες και τον μήνα σε τέσσερις εβδομάδες.
 - διαίρεσαν τον ημερήσιο χρόνο σε ὥρες με τη χρήση ηλιακού ρολογιού.
 - προσδιόρισαν πολλές ἐκλείψεις του ἡλιου και της σελήνης.

Ιατρική, φαρμακευτική

- Η ἀνάγκη να ἀντιμετωπιστοῦν διάφορες ἀσθένειες οδήγησε τους ιερείς της Μεσοποταμίας στην κατάρκτηση σημαντικῶν πρακτικῶν γνώσεων ιατρικής και φαρμακευτικής.

Η νομοθεσία

Οι νόμοι του Χαμμουραμπι (18ος αῖώνας π.Χ.)

- Οι νόμοι αυτοὶ αποτελοῦν την πρώτη στον κόσμο κωδικοποίηση ἀγραφου δικαίου και σταθμὸ στην οργάνωση της κοινωνικῆς ζωῆς.
- Ἦταν ἐπηρεασμένοι ἀπὸ συμερικοὺς νόμους και ἀφορούσαν:
 - τις οικογενειακές σχέσεις.
 - τις γεωργικές ἐργασίες.

ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ...

- **Οι γραφεῖς**, ἐκτός ἀπὸ πήλινες πινακίδες, χρησιμοποιούσαν πλάκες φτιαγμένες ἀπὸ ξύλο ἢ ἐλεφαντόδοντο, τις οποίες ἀλείφαν με κερί. Ὄταν ἦταν ἀναγκαῖο, ἔλιωναν το κερί και το ξαναχρησιμοποιούσαν, ἀνακυκλώνοντας με αὐτὸ τον τρόπο τη γραφικὴ ὕλη.
- **Τα μαθηματικά** γνώρισαν ιδιαίτερη ἀνάπτυξη στην ἀρχαία Βαβυλῶνα: οἱ Βαβυλώνιοι γνώριζαν τον πολυπλασιασμό, τη διαίρεση, τις τετραγωνικές και τις κυβικές ρίζες, ἐνῶ χρησιμοποιούσαν ἓνα ἀποτελεσματικὸ σύστημα μέτρησης μήκους και βάρους. Ἐπίσης ἦταν οἱ πρώτοι που διαίρεσαν τον κύκλο σε 360 μοίρες και την ὥρα σε 60 λεπτά.
- **Οἱ Βαβυλώνιοι ἀστρονόμοι** ἦταν οἱ πρώτοι που κατέγραψαν ολικὴ ἐκλείψη ἡλίου το 1375 π.Χ. Ἐπίσης εἶχαν παρατηρήσει ὅτι οἱ ἐκλείψεις της σελήνης ἐπαναλαμβάνονται με τον ἴδιο τρόπο κάθε 18 χρόνια και 11 ἡμέρες. Γενικά οἱ Βαβυλώνιοι πίστευαν ὅτι οἱ ἐκλείψεις ἐφέρονταν κακοτυχία, ἐκτός ἐάν δεν ἦταν ορατές (για παράδειγμα, ἀν τις ἐκρυβαν τὰ σύννεφα).

ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ...

Ο ἀρχαιότερος νομοθετικὸς κώδικας που ἔχει βρεθεῖ ως σῆμερα στη Μεσοποταμία ἐκδόθηκε ἀπὸ τον βασιλιά Ουρ-Ναμού, ἡγεμόνα της συμερικῆς πόλης Ουρ, και χρονολογεῖται περὶπου το 2100 π.Χ.

- τη στρατιωτική οργάνωση.
 - το εμπόριο.
- Οι νόμοι του Χαμμουραπί είχαν χαραχθεί σε μια στήλη από βασάλτη*, η οποία σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο του Λούβρου.

Τα γράμματα

- Το σημαντικότερο έργο της μεσοποταμιακής λογοτεχνίας ήταν το *Έπος του Γκιλγκαμές*, στο οποίο:
- διερευνάται η σημασία της ζωής και του θανάτου.
 - εκφράζονται οι φόβοι και οι φιλοδοξίες του ανθρώπου.
 - προβάλλεται η δύναμη της νόησης και του πολιτισμού.
- Εκτός από το έργο αυτό, έχουν διασωθεί και διάφοροι μύθοι που αναφέρονται στη Δημιουργία και τον Κατακλυσμό και είναι γραμμένοι σε ποιητική μορφή.

Οι τέχνες

Αρχιτεκτονική

- Παρά την έλλειψη πέτρας, οι λαοί της Μεσοποταμίας κατασκεύασαν από πλίνθους (τούβλα) μεγάλα οικοδομήματα (ναούς, ανάκτορα, τείχη), τα οποία φαίνεται πως σχεδίαζαν με ακρίβεια πριν αρχίσουν την κατασκευή τους.
- Σε αντίθεση με τα περισσότερα πλινθίνα οικοδομήματα της Μεσοποταμίας, οι κατασκευές των Ασσυρίων ήταν από πέτρα.

ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ...

Η Πύλη της Ισάαρ, μια από τις οκτώ οχυρωμένες πύλες της Βαβυλώνας, που βρισκόταν στη βόρεια πλευρά της πόλης, ήταν κατασκευασμένη από τούβλα καλυμμένα με μπλε σμάλτο και διακοσμημένη με 575 ανάγλυφες μορφές ταύρων και δρακόντων. Μια μακέτα της πύλης αυτής σε μέγεθος μισό του φυσικού βρίσκεται σήμερα στην Εθνική Πινακοθήκη του Βερολίνου.

Γλυπτική – Ζωγραφική

- Τα **ασσυριακά** ανάκτορα, που έχουν διατηρηθεί καλύτερα (καθώς ήταν κατασκευασμένα από πέτρα), είναι διακοσμημένα με ζωγραφιστές ή ανάγλυφες παραστάσεις που πρόβαλλαν τον πολεμικό χαρακτήρα του λαού αυτού (σκηνές μάχης, κυνηγιού κ.λπ.).
- Αντίθετα, στα **σουμερικά** ολόγλυφα ή ανάγλυφα έργα απεικονίζονται σκηνές της καθημερινής, ειρηνικής ζωής.

Μικροτεχνία – Σφραγιδογλυφία

- Χαρακτηριστικά έργα μικροτεχνίας αποτελούν οι **σφραγιδοκύλινδροι**, οι οποίοι μας παρέχουν πλήθος πληροφοριών για τους λαούς της Μεσοποταμίας.

Μουσική

- Η μουσική φαίνεται πως κατείχε σημαντική θέση στη ζωή των Σουμερίων, καθώς:

* Πέτρωμα που έχει χρώμα μαύρο ή σκούρο και μεγάλη ανθεκτικότητα.

- αρκετά έργα τέχνης τους φέρουν παραστάσεις μουσικών οργάνων (άρπες, σείστρα, τύμπανα).
- σε βασιλικούς τάφους έχουν βρεθεί αυθεντικές άρπες.

Σχολιασμός όρων και φράσεων

- **χωρομετρία:** Η επιστήμη που ασχολείται με την καταμέτρηση της επιφάνειας του εδάφους με ειδικά όργανα για τον προσδιορισμό του εμβαδού και την οριοθέτηση αγροτικών κτημάτων και οικοπέδων, καθώς και με την αναπαράσταση αυτών σε σμίκρυνση (τοπογραφικό διάγραμμα).
- **αστρολογία – αστρονομία:** Η αστρολογία είναι η εμπειρική μελέτη των κινήσεων των πλανητών, των αστερών, της σελήνης, με σκοπό την αποκάλυψη στοιχείων για τη ζωή και τον χαρακτήρα των ανθρώπων και την πρόβλεψη του μέλλοντος (ωροσκόπιο), ενώ η αστρονομία είναι η επιστήμη που ερευνά τη θέση, τις διαστάσεις, τις κινήσεις, τη σύσταση, τη δημιουργία και την εξέλιξη όλων των ουράνιων σωμάτων.
- **Εξάιρεση αποτελούν οι ασσυριακές κατασκευές που ήταν από πέτρα:** Οι Ασσύριοι, που κατοικούσαν στις ορεινές βόρειες περιοχές της Μεσοποταμίας, διέθεταν άφθονη ποσότητα καλής ποιότητας λίθου για τις κατασκευές τους. Αντίθετα, στη μέση και νότια Μεσοποταμία, όπου το έδαφος είναι αργιλώδες, η πέτρα θεωρούνταν πολυτελές υλικό και η χρήση της ήταν περιορισμένη (λόγω του κόστους λατόμευσης και μεταφοράς της).
- **σείστρο:** Όργανο με μεταλλικό, πήλινο ή ξύλινο σκελετό σε σχήμα πετάλου, τον οποίο τέμνουν κάθετα ράβδοι στις οποίες είναι περασμένα διάφορα αντικείμενα (κελύφη, μεταλλικές ροδέλες κ.ά.), που παράχουν ήχους όταν κουνά κανείς ρυθμικά το όργανο.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΩΝ του σχολικού βιβλίου

1. Η περιοχή της Μεσοποταμίας (σελ. 10)

Το έργο του Ηροδότου αποτελεί μια από τις σημαντικότερες πηγές που διαθέτουμε όχι μόνο για ιστορικά γεγονότα των αρχαίων χρόνων (Περσικοί Πόλεμοι), αλλά και για τον πολιτισμό αρχαίων λαών (Περσών, Αιγυπτίων, Λυδών κ.ά.) και τη γεωγραφία των χωρών τους. Έχοντας, λοιπόν, επίγνωση της σχέσης που συνδέει τον άνθρωπο με το φυσικό του περιβάλλον και θέλοντας να φωτίσει τον πολιτισμό και τον χαρακτήρα των λαών της Μεσοποταμίας, ο Ηρόδοτος αναφέρεται στο συγκεκριμένο απόσπασμα στους τρόπους με τους οποίους οι λαοί αυτοί κατάφεραν να βελτιώσουν τη γονιμότητα της γης τους, καθώς και στα αγαθά που παρήγαγαν.

Η γονιμότητα του εδάφους τόσο της Μεσοποταμίας όσο και της Αιγύπτου –και κατ'επέκταση ο πολιτισμός των λαών των χωρών αυτών– βασιζόταν στην ύπαρξη μεγάλων ποταμών (του Τίγρη και του Ευφράτη στη Μεσοποταμία, του Νείλου στην Αίγυπτο). Έτσι οι άνθρωποι έμαθαν να εκμεταλλεύονται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα νερά των ποταμών και τις ετήσιες πλημμύρες τους με την κατασκευή μεγάλων αρδευτικών έργων. Έτσι στις χώρες αυτές είχε αναπτυχθεί ένα εκτεταμένο δίκτυο διωρύγων μέσω των οποίων γινόταν η μεταφορά και η κατανομή του νερού στις καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Καθώς όμως οι πλημμύρες του Τίγρη και του

Ευφράτη δεν μπορούσαν να ελεγχθούν όπως αυτές του Νείλου και συχνά απέβαιναν καταστροφικές, τα αρδευτικά έργα της Μεσοποταμίας διέφεραν, όπως παρατηρεί ο Ηρόδοτος, από εκείνα της Αιγύπτου στο ότι στη Μεσοποταμία το νερό ανυψωνόταν με ειδικά μηχανήματα (γεράνια) για να οδηγηθεί στη συνέχεια σε μικρές σχετικά ποσότητες στους αγρούς. Εντυπωσιασμένος, μάλιστα, ο συγγραφέας κάνει λόγο για τη μεγάλη διώρυγα που κατασκευάστηκε από τους Ασσύριους την περίοδο της κυριαρχίας τους στη Μεσοποταμία, η οποία συνέδεε τον Ευφράτη με τον Τίγρη και μετέφερε αρδευτικό νερό για τους δενδρόκηπους της Νινευί – τέτοιου είδους διώρυγες προφανώς εξυπηρετούσαν όχι μόνο την άρδευση, αλλά και τη ναυσιπλοΐα (μεταφορά προϊόντων με πλωτά μέσα). Έτσι, χάρη στο ιδιαίτερα προηγμένο για την εποχή του αρδευτικό σύστημα της Μεσοποταμίας, η γεωργική παραγωγή αναπτύχθηκε σημαντικά, όχι όμως σε όλους τους τομείς: ενώ η συγκομιδή δημητριακών ήταν εξαιρετικά πλούσια, άλλου είδους καλλιέργειες ήταν παντελώς άγνωστες.

2. Η περιγραφή ενός βαθμιδωτού οικοδομήματος, ενός ζιγκουράτ (σελ. 13)

Καθώς τα ζιγκουράτ, οι χαρακτηριστικοί αυτοί πυραμιδόσχημοι, βαθμιδωτοί πύργοι-ναοί της Μεσοποταμίας, ήταν χτισμένοι με πλίνθους, κανένα από αυτά δεν σώζεται στο αρχικό του ύψος.* Έτσι η περιγραφή αυτή ενός ζιγκουράτ από τον Ηρόδοτο είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την κατανόηση της μορφής και του ρόλου αυτών των κατασκευών. Επρόκειτο, λοιπόν, για τετράγωνα οικοδομήματα αποτελούμενα από μια σειρά πύργων, που ήταν χτισμένοι ο ένας πάνω στον άλλο σε διαφορετικά επίπεδα, στους οποίους η άνοδος γινόταν με μια σπειροειδή εξωτερική σκάλα. Στο τελευταίο επίπεδο βρισκόταν ο ναός του θεού-προστάτη της πόλης, μέσα στον οποίο δεν υπήρχε κανένα άγαλμα αλλά μόνο ένα κρεβάτι και ένα στρωμένο χρυσό τραπέζι, ως ένδειξη της παρουσίας του στον ναό. Στο πλαίσιο, λοιπόν, των θρησκευτικών αντιλήψεων των λαών της Μεσοποταμίας, που θεωρούσαν τον βασιλιά θεό ή προσωποποίηση του θεού, τοποθετείται και η παρουσία μιας ντόπιας γυναίκας κάθε βράδυ στον ναό, προκειμένου να συντροφεύσει τον θεό-βασιλιά. Τη γυναίκα αυτή την επέλεγε, σύμφωνα με τις πληροφορίες που είχε ο Ηρόδοτος από τους Χαλδαίους** (τους ιερείς του ναού), ο θεός – στην πραγματικότητα, βέβαια, πιθανόν να την επέλεγαν οι ίδιοι οι ιερείς, ίσως ακόμα και ο ίδιος ο βασιλιάς. Παρόλο που δεν γνωρίζουμε καλά τον ρόλο που διαδραμάτιζε στις τελετουργίες το ζιγκουράτ, πιστεύεται πως αποτελούσε τον τόπο συνάντησης του Ουρανού και της Γης. Στο πλαίσιο αυτό εξηγείται και η γνωστή σύνδεση του βιβλικού Πύργου της Βαβέλ με το ζιγκουράτ του μεγάλου ναού του Μαρντούκ στη Βαβυλώνα.

3. Οι νόμοι του Χαμμουραμπί (σελ. 16)

Ο Κώδικας του Χαμμουραμπί (1750 π.Χ. περίπου) είναι η πιο πλήρης και καλύτερα σωζόμενη συλλογή βαβυλωνιακών νόμων, η οποία βασίζεται σ' ένα σώμα σουμεριακού δικαίου που

* Το καλύτερα διατηρημένο στις μέρες μας ζιγκουράτ βρίσκεται στην Ουρ (αρχαία πόλη της νότιας Μεσοποταμίας).

** Ο όρος *Χαλδαίοι* χρησιμοποιήθηκε από διάφορους αρχαίους συγγραφείς για να δηλώσει όχι τον λαό που κατοικούσε στη νότια Μεσοποταμία, αλλά τους ιερείς και άλλα πρόσωπα που εκπαιδεύτηκαν στην κλασική βαβυλωνιακή λογοτεχνία και κυρίως στους τομείς της αστρονομίας και της αστρολογίας.

ρύθμιζε τη ζωή αστικών κοινοτήτων για πολλούς αιώνες. Κύρια και μόνη αξιοσημείωτη πηγή του κώδικα αυτού είναι η στήλη που ανακαλύφθηκε στα Σούσα το 1901 (σήμερα φυλάσσεται στο Μουσείο του Λούβρου) και από την οποία προέρχεται το συγκεκριμένο απόσπασμα.

Η μελέτη του αποσπάσματος φανερώνει:

- τη θέση του ηγεμόνα-βασιλιά στην κοινωνία της Μεσοποταμίας ως του εκπροσώπου του θεού στη γη και ως τη μοναδική πηγή δικαιοσύνης. Στην αρχή του αποσπάσματος ο βασιλιάς επιδεικνύει την απεριόριστη εξουσία του, το κύρος και τη δύναμη των νόμων του και απειλεί τους επίδοξους παραβάτες.
- τη βασική θεματολογία των νόμων του Χαμμουραμπί, που σε γενικά πλαίσια ρύθμιζαν τη ζωή των αστικών κοινοτήτων.
- τη σαφή ομοιότητα των νόμων του Χαμμουραμπί με τον Μωσαϊκό Νόμο, η οποία έγκειται:
 - αφενός στο ότι και οι δύο αυτοί κώδικες νόμων παρουσιάζονται να παραδίδονται από τον θεό στον εκλεκτό του – ο θεός Σαμάς παραδίδει τους νόμους στον Χαμμουραμπί (βλ. εικόνα στη σελ. 15 του σχολικού βιβλίου), όπως ο Θεός παρέδωσε τους νόμους στον Μωυσή στο όρος Σινά.
 - αφετέρου στο ότι και οι δύο κώδικες βασίζονται στον νόμο της διά των ίσων τιμωρίας (δηλαδή του γνωστού «οφθαλμόν αντί οφθαλμού και οδόντα αντί οδόντος»).

Η ομοιότητα αυτή φανερώνει την κοινή πολιτιστική παράδοση των λαών της Εγγύς Ανατολής.

Η κωδικοποίηση άγραφου δικαίου εκ μέρους του Χαμμουραμπί μπορεί να εκτιμηθεί στα πλαίσια της προσπάθειάς του να ενώσει όλους τους λαούς της περιοχής σε ενιαίο κράτος υπό την εξουσία του και να αποδείξει ότι ήθελε να είναι δίκαιος κυβερνήτης.

4. Η πόλη της Βαβυλώνας (σελ. 16)

Το παράδειγμα αυτό από το έργο του Ηροδότου αποτελεί αξιόλογη μαρτυρία για την τοπογραφία της αρχαίας Βαβυλωνίας – οι πληροφορίες του Ηροδότου αναφέρονται κυρίως στην πόλη που έκτισε ο Ναβουχοδονόσορ. Σύμφωνα, λοιπόν, με την περιγραφή του ιστορικού, τη Βαβυλώνα διέσχιζε ο Ευφράτης (που έχει αλλάξει κοίτη από τότε) και ένα ισχυρό τείχος, φτιαγμένο από οπτόπλινθους, περιέβαλλε την πόλη και από τις δύο πλευρές του ποταμού. Τα σπίτια ήταν τριώροφα ή τετράωροφα, ενώ οι δρόμοι παράλληλοι με τον ποταμό ή εγκάρσιοι σχημάτιζαν οικοδομικά τετράγωνα και κατέληγαν σε μικρές χάλκινες πύλες που οδηγούσαν στο ποτάμι.

Η περιγραφή αυτή του Ηροδότου φανερώνει πως οι λαοί της Μεσοποταμίας διέθεταν εξάιρετες για τα δεδομένα της εποχής γνώσεις ρυμοτομίας, αρχιτεκτονικής και δόμησης, γνώσεις οι οποίες διασφάλιζαν τη λειτουργικότητα και την αισθητική των πόλεων σύμφωνα με τις ανάγκες των κατοίκων.

5. Το Έπος του Γκιλγκαμές – Ο κατακλυσμός (σελ. 18-19)

Το Έπος του Γκιλγκαμές αποτελεί το πιο σημαντικό έργο της μεσοποταμιακής λογοτεχνίας και παράλληλα το πιο αντιπροσωπευτικό έργο του πνεύματος των αρχαίων λαών της Εγγύς Ανατο-

λῆς. Ἡρώας του εἶναι ο Γκιλγκαμές, ο θρυλικός βασιλιάς της Ουρούκ, γύρω από το πρόσωπο του οποίου πλάστηκε μια ποιητική παράδοση, προφορική αρχικά, που αποτέλεσε τον πυρήνα του. Το ηρωικό θέμα του έργου (οι περιπέτειες, τα κατορθώματα και οι περιηγήσεις του Γκιλγκαμές) και η μορφή του δημιουργούν σαφείς παραλληλισμούς με τα ομηρικά έπη. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, η διήγηση του Κατακλυσμού, που περιέχεται στην ενδέκατη πινακίδα (από τις δώδεκα συνολικά που έχουν βρεθεί και στις οποίες είναι γραμμένο το *Έπος του Γκιλγκαμές*), παρουσιάζει εκπληκτικές ομοιότητες με τη βιβλική αναφορά στο γεγονός αυτό: ο θεός δίνει στον εκλεκτό του (στο *Έπος του Γκιλγκαμές* πρόκειται για τον Ουταναπιστίμ, στη *Γένεση* για τον Νώε) το μήνυμα για την επικείμενη καταστροφή και την εντολή να κατασκευάσει ένα καράβι (κιβωτό), στο οποίο εκείνος συγκεντρώσε όλα τα είδη των ζώων της γης και τους δικούς του ανθρώπους μετά την πάροδο συγκεκριμένου χρόνου, κατά τη διάρκεια του οποίου συντελείται ο Κατακλυσμός, αφήνεται ελεύθερο από τον εκλεκτό του θεού ένα περιστέρι, προκειμένου να ελεγχθεί η κατάσταση, η υποχώρηση ή όχι των υδάτων, ανάλογα με τη συμπεριφορά του πουλιού (αν θα επιστρέψει ή όχι). Η διαπίστωση αυτή είναι επόμενο να προκαλέσει διάφορες συζητήσεις σχετικά με τον κοινή πνευματική-θρησκευτική παράδοση και την ταυτότητα των κοσμοθεωριών των αρχαίων λαών της Εγγύς Ανατολής.

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ του σχολικού βιβλίου (σελ. 19)

1. Ποια είναι τα σημαντικότερα επιτεύγματα των Σουμερίων και ποια η συμβολή τους στον παγκόσμιο πολιτισμό;

Ως σημαντικότερα επιτεύγματα των Σουμερίων μπορούν να αναφερθούν συνοπτικά τα εξής:

- η πολιτική τους οργάνωση σε ανεξάρτητες πόλεις-κράτη.
- η ανακάλυψη του τροχού.
- ο υπολογισμός των καλλιεργήσιμων εκτάσεων.
- η τελειοποίηση του αρότρου και η κατασκευή μεταλλικών εργαλείων.
- η αποβουτύρωση του γάλακτος.
- η επιινόηση της χρήσης της ψημένης στον ήλιο πλίνθου ως οικοδομικού υλικού και ως γραφικής ύλης.
- η επιινόηση της σφηνοειδούς γραφής.
- η επιινόηση ορισμένων μέτρων (μονάδα μέτρησης φυσικών μεγεθών – βάρους, όγκου, μήκους κ.λπ.), καθώς και των πρώτων νομισμάτων.

Χάρη στα επιτεύγματά τους αυτά οι Σουμεριοί κατόρθωσαν, παρά τις αντίξοες συνθήκες της εποχής αυτής, όχι μόνο να βελτιώσουν τους όρους της ζωής τους, αλλά και να συμβάλουν καθοριστικά στην εξέλιξη του πολιτισμού με διάφορους τρόπους. Για παράδειγμα, η πολιτική τους οργάνωση σε ανεξάρτητες πόλεις-κράτη αποτέλεσε σταθμό για την ανάπτυξη των πρώτων κοινωνιών, ενώ όλα τα άλλα επιτεύγματά τους (ανακάλυψη του τροχού, τελειοποίηση αρότρου, υπολογισμός των καλλιεργήσιμων εκτάσεων, επιινόηση της ωμόπλινθου, της σφηνοειδούς γραφής, μέτρων και νομισμάτων) υιοθετήθηκαν από τους λαούς της ευρύτερης περιοχής και άλλαξαν τον τρόπο ζωής τους.

2. Ποιες πληροφορίες σχετικά με τις αρχιτεκτονικές γνώσεις των λαών της Μεσοποταμίας μπορείτε να αντλήσετε από τα παραδείγματα 2 και 4;

Η μελέτη των συγκεκριμένων παραθεμάτων οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι λαοί της Μεσοποταμίας διέθεταν εξαιρετικές γνώσεις αρχιτεκτονικής. Έτσι, κατόρθωσαν να οικοδομήσουν πόλεις που περιβάλλονταν από ισχυρά τείχη με πύλες που οδηγούσαν στην ύπαιθρο, πόλεις οι οποίες διέθεταν πολυώροφα οικοδομήματα χτισμένα από πλίνθους (ωμές ή οπτές), οικοδομικό υλικό που επινοήθηκε και αξιοποιήθηκε λόγω της έλλειψης ξυλείας και πέτρας, καθώς και ένα ιδιαίτερα εξελιγμένο ρυμοτομικό σχέδιο, με το οποίο διασφαλιζόνταν η λειτουργικότητα και η αισθητική των πόλεων σύμφωνα με τις ανάγκες των κατοίκων. Καθώς, μάλιστα, ορισμένες από τις σημαντικότερες πόλεις της Μεσοποταμίας, όπως η Βαβυλώνα, ήταν χτισμένες στις όχθες των μεγάλων ποταμών και διασχίζονταν από αυτούς, οι λαοί της περιοχής πρέπει να γνώριζαν πώς να κατασκευάζουν γέφυρες και διώρυγες που θα επέτρεπαν την επικοινωνία των τμημάτων που βρίσκονταν στα δεξιά και στα αριστερά των ποταμών και τη μεταφορά των προϊόντων. Το γεγονός, εξάλλου, ότι οι λαοί αυτοί ήταν σε θέση να κατασκευάζουν μεγάλοπρεπα ζιγκουράτ (πύργους-ναούς σε μορφή κλιμακωτής πυραμίδας), που δέσποζαν στα κέντρα των πόλεων, αποδεικνύει πως διέθεταν ιδιαίτερες αρχιτεκτονικές γνώσεις, όπως η γνώση της κατασκευής βαθμιδωτών πλευρών, κεκλιμένου επιπέδου, εξωτερικής σπειροειδούς σκάλας (Για ν'ανεβεί κανείς ... που συνδέει όλους τους πύργους) κ.λπ.

3. Ποιοι λόγοι συνέβαλαν στην ανάπτυξη των επιστημών στη Μεσοποταμία;

Στην ανάπτυξη των επιστημών στη Μεσοποταμία οδήγησαν η ανάγκη για την κάλυψη βιοτικών αναγκών και την αντιμετώπιση των καθημερινών προβλημάτων, καθώς και οι θρησκευτικές αντιλήψεις των λαών της περιοχής. Συγκεκριμένα:

- στην ανάπτυξη της χωρομετρίας, της γεωμετρίας και της αριθμητικής οδήγησε η ανάγκη άρδευσης και καλλιέργειας των χωραφιών.
- στην ανάπτυξη της αστρολογίας και κατ' επέκταση της αστρονομίας οδήγησαν οι θρησκευτικές δοξασίες των λαών της Μεσοποταμίας – η αντίληψη ότι η μοίρα των ανθρώπων καθορίζεται από τη θέση των άστρων στον ουρανό κατά την ώρα της γέννησης.
- στην ανάπτυξη πρακτικών γνώσεων φαρμακευτικής και ιατρικής συνέβαλε η μεσολάβηση των ιερέων στους θεούς για την αντιμετώπιση των ασθενειών.

4. Σε ποια συμπεράσματα σας οδηγεί η μελέτη των αποσπασμάτων του Κώδικα του Χαμμουραμπί (πάρθεμα 3); Πώς κρίνετε τους νόμους αυτούς σύμφωνα με τις σύγχρονες αντιλήψεις της ηθικής και του δικαίου;

- Για την απάντηση στο πρώτο ερώτημα βλ. Σχολιασμός παραθεμάτων του σχολικού βιβλίου, «Οι νόμοι του Χαμμουραμπί».
- Σύμφωνα με τις σύγχρονες αντιλήψεις της ηθικής και του δικαίου, οι νόμοι του Χαμμουραμπί θεωρούνται υπερσυντηρητικοί, καταναγκαστικοί και ιδιαίτερα σκληροί. Και αυτό γιατί: – πηγάζουν από μια «ελέω θεού» εξουσία, από τη θέληση δηλαδή του απόλυτου μονάρχη

που δεν υπόκειται σε κανενός είδους περιορισμούς, πράγμα το οποίο θεωρείται απαράδεκτο και αναχρονιστικό για τα σύγχρονα δημοκρατικά καθεστώτα.

- βασίζονται στον νόμο της διά των ίσων τιμωρίας και προβλέπουν ιδιαίτερα βαριές σωματικές ποινές (ακρωτηριασμούς, θανατώσεις), γεγονός που φανερώνει πως έχουν στόχο την εκδίκηση και την ικανοποίηση του θύματος και όχι τον σωφρονισμό εκείνου που διέπραξε κάποιο αδίκημα και τον παραδειγματισμό των άλλων. Αντίθετα, λοιπόν, με τις σύγχρονες αντιλήψεις περί δικαίου, οι νόμοι του Χαμμουραμί σκοπό έχουν να εκφοβίσουν τους πολίτες και να τους υποχρεώσουν να υπακούν σ' αυτούς από τον φόβο της τιμωρίας και όχι από σεβασμό προς αυτούς και από τη συναίσθηση του χρέους τους απέναντι στην κοινωνία.
- διαπιστώνεται έμμεσα (από την αναφορά σε *ευγενείς* και *μέλη της αριστοκρατίας*) ότι γίνεται διάκριση μεταξύ των πολιτών, δεν υπάρχει δηλαδή ισονομία, πράγμα απαράδεκτο και αδιανόητο για τους σύγχρονους νομοθετικούς κανόνες.

5. Να κάνετε έναν χρονολογικό πίνακα-σχεδιάγραμμα της ιστορικής πορείας των λαών της Μεσοποταμίας από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι την κατάκτηση της χώρας από τον Μ. Αλέξανδρο.

7η χιλιετία π.Χ.	Μετασχηματισμός του τρόπου ζωής των κατοίκων της Μεσοποταμίας – Πέρασμα από το θηρευτικό ή συλλεκτικό στάδιο οικονομίας στο παραγωγικό στάδιο.
5η χιλιετία π.Χ.	Ευκολότερη γεωργική παραγωγή στις νότιες περιοχές της Μεσοποταμίας λόγω της φύσης της χώρας και της συλλογικής ζωής.
4η χιλιετία π.Χ.	Άφιξη και εγκατάσταση των Σουμερίων στη Μεσοποταμία.
3η χιλιετία π.Χ.	Εγκατάσταση των Ακκαδίων στη Μεσοποταμία – Ίδρυση νέων πόλεων από τους Ακκάδιους και συγκρούσεις με τους Σουμερίους.
2350 π.Χ. περίπου	Με αρχηγό τον Σαργκόν Α' οι Ακκάδιοι ιδρύουν το πρώτο μεγάλο βασίλειο στη Μεσοποταμία, με πρωτεύουσα την πόλη Ακκάδ.
18ος αιώνας π.Χ.	Ίδρυση του Αρχαίου Βαβυλωνιακού κράτους από τον Χαμμουραμί.
16ος-12ος αιώνας π.Χ.	Περίοδος συνεχών ταραχών λόγω των εισβολών στη Μεσοποταμία άλλων λαών (Χετταίοι, Κασσίτες κ.ά.).
μέσα 12ου - τέλη 7ου αιώνα π.Χ.	Κυριαρχία των Ασσυρίων στη Μεσοποταμία.
7ος αιώνας π.Χ.	Επί της βασιλείας του Ασσουρμπανιπάλ οι Ασσύριοι φτάνουν στο απόγειο της δύναμής τους (πρωτεύουσα του ασσυριακού κράτους η Νινευί).
612 π.Χ.	Εξέγερση των υποτελών στους Ασσύριους λαών – Καταστροφή της

	Νινευί από τους Βαβυλώνιους και ίδρυση του Νέου Βαβυλωνιακού κράτους (πρωτεύουσα η Βαβυλώνα).
587 π.Χ.	Επέκταση του Νέου Βαβυλωνιακού κράτους ως τις ακτές της Μεσογείου από τον Ναβουχοδονόσορα – Κατάκτηση της Ιερουσαλήμ και αιχμαλωσία των Εβραίων («Βαβυλώνια αιχμαλωσία»).
538 π.Χ.	Κατάλυση του Νέου Βαβυλωνιακού κράτους από τον Κύρο Β΄, τον βασιλιά των Περσών.
330 π.Χ.	Κατάκτηση της Μεσοποταμίας από τον Μ. Αλέξανδρο.

■ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ* ■

1. Ποια στοιχεία αποδεικνύουν τον θεοκρατικό χαρακτήρα των κρατών που ίδρυσαν οι λαοί της Μεσοποταμίας;
2. Όσον αφορά την πολιτική οργάνωση των κατοίκων της Μεσοποταμίας, ποια διαφορά παρατηρείται ανάμεσα στην περίοδο των Σουμερίων και στις επόμενες ιστορικές περιόδους;
3. Ποιες διαφορές εντοπίζονται στην τέχνη των Ασσυρίων και στην τέχνη των άλλων λαών της Μεσοποταμίας;
4. Να αντιστοιχίσετε τις χρονικές περιόδους της στήλης Α με τη γενική πολιτική κατάσταση στη Μεσοποταμία, όπως αυτή δηλώνεται στη στήλη Β:

A	B
1. 4000-3000 π.Χ. •	• α. Κυριαρχία των Ασσυρίων στη Μεσοποταμία.
2. 3000-1800 π.Χ. •	• β. Η Μεσοποταμία αποτελεί τμήμα της Περσικής Αυτοκρατορίας.
3. 1800-1200 π.Χ. •	• γ. Επικράτηση των Σουμερίων στη Μεσοποταμία.
4. 1200-612 π.Χ. •	• δ. Οργάνωση του Νέου Βαβυλωνιακού κράτους.
5. 612-538 π.Χ. •	• ε. Οργάνωση του Αρχαίου Βαβυλωνιακού κράτους.
6. 538-330 π.Χ. •	• στ. Κυριαρχία των Ακκάδιων στη Μεσοποταμία.

* Οι απαντήσεις στις Συμπληρωματικές Ασκήσεις – Δραστηριότητες δίνονται στο τέλος του βιβλίου.